

A palotáktól a

Városi terek egykor és ma

Ez év július 15-e neves napja volt hazai városépítészetünknek. Az Europa Nostra alelnöke, dr. Andrea Schuler ezen a napon adta át Szeged városának a Kárász utca és Klauzál tér megújításáért odaítélt Europa Nostra-díjat. Az ünnepségnek különös jelentőséget adott, hogy az európai műemléki „Oscar-díjként” ismert kitüntetés, melyet eddig csupán egy-egy objektum, becses régi épület, történeti park vagy tájegyhelyreállításáért osztottak ki, most ítélték oda első alkalommal városi tereknek. A szegedi együttes mellett Madrid történeti belvárosának sétálóutcája és a londoni Trafalgar tér mintaszerű helyreállítását jutalmazták a magas kitüntetéssel. Novák István főépítész, Török Péter tájépítész és munkatársaik figyelemreméltó, nagy sikert arattak – öregbítve ezzel hazai építészetünk nemzetközi jó hírét.

Természetesen nem most történt meg először, hogy a szakma és a nagyközönség figyelme a városi terek felé fordult. A terek és utcák fontosságára a XIX. században Camillo Sitte bécsi városrendező építész hívta fel a szakma figyelmét. „A városépítészet művészeti alapjai” – „Der Städtebau nach seinem künstlerischen Grundsätzen” – című könyve 1889-ben látott napvilágot és hazai építészeink körében is nagyon népszerű volt. Camillo Sitte írásában áttekintette a városépítészet európai történetét: ennek kapcsán feltárta a terek kialakulásának történetét, gondosan elemezte a városi terek beépítésének, arányainak, elrendezésének és csoportosításának titkait. A terek szabályosságát vagy éppen szabálytalanságát mérlegelve a városi tér varázslatos hatásának titkait kutatta. Nálunk többek között kiváló professzoraink, Pogány Frigyes és Szentkirályi Zoltán foglalkoztak a városi terek múltjával és jövőjével.

Az építészet bölcsője a természet: az építészeti tér – városi tér – is a természet ölelésében született. Az első, apró lombkunyhók, földházak évezredekken keresztül óvatosan és látszólag esetlegesen simultak a tájba.

Elhelyezésük a természeti adottságokat követte. Az épület természetes része volt a tájnak, annak anyagaiból építkezett, annak formáit követte. A természetben elszórt házak szinte észrevehetetlenül húzódtak meg a hatalmas, osztatlan természetes térben. Önálló terük alig volt, esetleges elhelyezésükkel sokáig nem törekedtek tudatosan – mai értelemben vett „városi” – téralkotásra.

A változást az időjárás – és ami ezzel szorosan összefügg – a társadalom és a gazdaság fejlődése okozta. A természet változásai az embereket egy lakóhelyre kényszerítették, a tájban elszórtan meghúzódó apró épületek idővel egymás mellé csoportosultak. Kialakult a település, a város. A táj, az épített környezet arányai azonban az évezredek során csak lassan változtak: az apró és törékeny házak által körbezárt terek – apró magán- és közterek – csak lassan formálódtak markáns téralkotássá.

A legrégebbi, földből előkerült települések házai – így a Jordán nyugati oldalán az időszámításunk előtti hatodik évezredből származó Jericho – az ásatások tanúsága szerint laza halmazt alkottak, az épü-

letek látszólag véletlenszerűen álltak egymás mellett. „A Kis-Ázsiában előkerült egyik legkorábbi „őstelepülés”, Catal-Hüyük képlékeny agyaggombócokkal rakott házai” – Szentkirályi Zoltán fogalmaz így idézett könyvében – „úgy simultak egymáshoz, mint a félelmében összebújó nyáj, melynek minden tagja a társak közelségében keres biztonságot. A terep változását követő szabálytalansággal, szorosan egymás mellé épültek. Utca nem volt közöttük, csak néhol egy-egy udvarszerű kiteresedés.” A településen belül a szabadon hagyott apró területek nem adtak alkalmat arra, hogy mai értelemben vett közterületek – „városi” terek, utak, utcák és közök – fonják át és gazdagítsák a tömör épületek által alkotott sűrű településszövetet.

Az első terek

A világ első nagyvárosai – metropoliszai – az ókori Kis-Ázsiában alakultak ki. Az új-babiloni birodalom fővárosa, Babilon például az időszámításunk előtti VII. évszázadban már sűrűn lakott, hatalmas kiterjedésű, falakkal és városkapukkal védett város volt. Híresége, a világ hét csodájának egyike, a híres „babiloni függőkert” volt: a magánker-

lakóparkokig

tet magas falak választották el a város síkatoraitól. A királynő kertjén túl a keskeny és tört vonalú síkatorok által körülzárt lakótömbök sűrű szövetében a lakóházak belső udvarai jelentették a további „teret”.

Hasonló volt a helyzet az ókori Egyiptomban is. A Lahun mellett feltárt „munkásváros” szűk síkatorai belsőudvaros, gazdag palotákat és szerényebb lakóházakat kereteztek. Megint csak ezek belsejében alakultak ki az első, markáns építészeti vonásokkal felruházott terek. Ne féljünk kimondani: az építészeti igényű városi terek „modelljei” jobbára „magánterületen” – paloták és lakóházak oszlopokkal szegélyezett udvaraiban – alakultak ki. A „térmodell” később az ókori görög lakóházak perisztyliumaiban, még a római lakóházak átriumaiban és verandával szegélyezett kertjeiben fejlődött tovább.

A monumentális városi tér másik kiinduló példája a templomok, templomudvarok előterének szabályos kiképzése volt. Egyiptomból származik a templomok bevezető térsora, a szfinxekkel szegélyezett felvonulási út – „szent út” –, mely a kapuzat után oldalt zárt, felül nyitott csarnokká, város tér méretű „ud-

varrá” szélesedett. Az oszlopcsarnokkal szegélyezett, szabályos „agóra” a késői görög ókorban, a derékszögű, sakktábla rendszerű „szisztematikus” városalaprajzok elterjedésével alakult ki (Miléosz, Priene). Szabályosak voltak – és kétségtelenül nagyon hatásosak – a római városok oszlopsorral szegélyezett fórumai is. Ahhoz, hogy megtudjuk, mennyire igényes volt a római kori város főtere, nem kell Itáliába utaznunk. Elég, ha az egykori római Scarbantia – helyén ma a soproni Belváros áll – gondosan feltárt főterét megtekintjük.

A korai középkor európai városépítészete visszavért a látszólag esetleges, spontán – „természetes” – városalaprajzhoz. Szerkezetében nem találunk egymástól egyértelműen elhatárolható, markáns, önálló tereket, „tértesteket”. A városi tér egyetlen, egységes „folyamat”: a szűk síkatorok bizonyos pontokon terekké tágulnak, tölcészerűen szélesednek, orsósodnak, majd ismét leszűkülnek aztán újra kiszélesednek. A kora középkor városi terek természetes láncolata leginkább az élő test lüktetéséhez hasonlít. Az utcák és terek hasonlóan tágulnak, szűkülnek,

ahogy a szív kamrái vagy a tüdő ágas-bogas csatornáit. A beépítés vonala szabálytalan, a térfalak ütemesen mozognak, az ívesen hajló utcák térfala szinte minden pontból zárja a városképet, ez otthonos, bensőséges terek sorozatát teremti meg. A varázslatos hangulatot az évszázadok alatt simára csiszolt mész kő járdák, ódon kerítésfalak, a belső udvarokból kihajló bokrok színesítik. Érthető, hogy a hazai műemlékvédők elsősorban kora középkor városainak központját – tereiknek, utcáinak sajátos együttesét – igyekeztek a „műemléki jelentőségű terület” határainak kijelölésével a pusztulástól megóvni.

A „szisztematikus” városalaprajz felelevenítése – a szakmai közhit ellenére – nem a reneszánsz újítása volt. Már a késő középkori telepített városok – így a Balti tenger melletti lovagvárosok – alaprajza szabályos volt. A kolóniák – telepek, gyarmatok – főtereit egy vagy két négyzetes formájú lakótömb üresen hagyásával alakították ki, ezeket templom vagy városháza beépítésével gazdagították. A szabályos városalaprajz befoglaló formája azonban a késő középkorban is legtöbbször szabálytalan maradt. Az ovális for-

májú fa- és agyagsáncok ölelésében, de szabályos sakktábla rendszerben fejlesztették tovább Győr „falusias” kora középkori városalaprajzát. Ekkor alakult ki Győrben a – hazai városépítészettünkben ritka kivételnek számító, szokatlanul nagy – szabályos, négyzet alaprajzú, monumentális fő tér – a mai Széchenyi tér.

A városi terek művészete

A városi terek művészetét a reneszánsz fejlesztette tovább. A reneszánsz városi tér jellegzetességeit Pogány Frigyes a firenzei Ospedale degli Innocenti belső udvarának példáján mutatta be. A hatalmas együttes tervezője, Filippo Brunelleschi (1377–1446) az egy traktusos épületszárnyakkal keretezett, szabályos, négyzetes udvartereket karcsú, oszlopos árkádsorral keretezte. A térfalak homlokzatát magas, lépcsős lábazatra emelte és az emelet felett erőteljes koronázó párkánnyal zárta le az udvar képét. A koronázó párkány markáns vonala itt jóval az 45 fokos emberi látómezőn belül esik, a tér felső lezárása világosan érzékelhető. A tér arányai és az épület magassági méretei is segítenek minket abban, hogy a teret egyetlen pillantással átláthatjuk és értelmezhetjük. Ez a tipikus reneszánsz városi tér nem ösztönöz mozgásra. Statikus jellegű, nyugalmas hatású téralkotás, melynek tökéletes arányai, fényekben és

Társadalmi vita a dinamikus településrendszerről

A Nemzeti Fejlesztési Hivatal megbízásából a FALU VÁROS RÉGIÓ szerkesztősége 2004. november 30-án társadalmi vitát szervezett a dinamikus településrendszer témakörében a Pest megyei önkormányzat épületében. Két vidéki nagyvárosban, Pécsen és Debrecenben hasonló vitára kerül sor 2005 első hónapjaiban.

A II. nemzeti fejlesztési tervet megalapozó Európa Terv előkészítése keretében a kormány megkezdte a 2007–2013-as európai uniós költségvetési ciklusra történő felkészülést. Ebben az időszakban Magyarország a jelenlegi szintet messze meghaladó támogatások várományosa lesz. A következő tervezési ciklus európai uniós forrásainak eredményes felhasználása érdekében vitasorozat indult szakértők és a véleményformáló sajtóorgánumok bevonásával „Dinamikus településrendszer” címmel a hazai településrendszer jövőképeiről, a 2007–2013 között kívánatos fejlődés irányairól, kitekintéssel az ezt követő újabb tervidőszakra is.

A vita célja egyrészt a résztvevők témával kapcsolatos gondolatainak megismerése, szintetizálása, másrészt az új ismereteknek a tervezés folyamatában történő hasznosítása. A vita eredményeként az ismert nemzetközi tendenciák, valamint a kiinduló helyzet probléma csomópontjainak ismeretében jövőképet kell kialakítani, amely orientálja a tervezést egy kívánatos jövő irányába. A társadalmi vita egyben legitimitást is biztosít a terv majdani megvalósítóinak, aktivizálja a terv megvalósításában résztvevőket, a terv-elhatározások által érintetteket.

A vitát *dr. Szaló Péter*, a Nemzeti Fejlesztési Hivatal elnöke nyitotta meg, rövid szakmai helyzetképet adva a településrendszer jelenlegi helyzetéről, megoldandó problémáiról. A vita moderátora *dr. Lukovich Tamás* volt, aki az egyes kérdésekre szükséges időkeretet figyelembe véve mederben tartotta a vitát, majd összefoglalta kérdésenként a vita legfontosabb következtetéseit. A rendezvény felkért szakértői – *Paksy Gábor* és *Formann Balázs* – mellett többen fejtették ki véleményüket. A Falu Város Régió című szakmai folyóirat szerkesztett formában a széles olvasóközönség elé tárja a társadalmi vita eredményeit, egyúttal fórumot teremtve a párbeszédre.

(www.terport.hu, Falu Város Régió)
Zábránszkyne Pap Klára

árnyékokban gazdag, tiszta formái, kiegyensúlyozott, szép architektúrája éppen a tér mértani központjában állva érvényesül legszebben.

Nekünk nincsenek ilyen reneszánsz tereink, hiszen a török megszállás éppen az új stílus kibontakozásának idejére esett. A firenzei példához hasonló arányú és felépítésű tereket, téralkotásokat megint csak „magánterületen” – így a törököktől megkímélt Nyugat-Dunántúl főnemesi kastélyai körül – kell keresnünk. Ámulatba ejtő Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) várkastélya kétszintes, árkádokkal szegélyezett, pázsittal borított udvarterével. Ez a zárt és kiegyensúlyozott, szép tér legalább annyira hatásos, mint a reneszánsz észak-itáliai város terei.

A reneszánsz városi terek átlátható, törekeny tisztasága igazából a stílus első felére volt jellemző. Az érett stílus, még inkább a reneszánszot lezáró manierizmus városi terei új gondolatokat és újfajta szemléletet valósítottak meg. Jó példa erre Michelangelo Buonarrotti (1475–1664) kivételes fontosságú, több épületből álló együttese, a római Piazza di Campidoglio (1561) épületcsoportja. A Capitolium tér kompozíciójára a szigorú tengelyesség – axialitás – mellett az állandó mozgás igénye, a kompozíció mozgalmassága – dinamikája – jellemző. Az alkotás megszületé-

sének történetéhez persze tudni kell, hogy az építkezés helyén, a Campidoglio magaslatán egy korábban elkezdett épület alapjai álltak. Az építész a fő tengelyhez képest ferdén elhelyezkedő épület homlokzati vonalát megtükrözte és így trapéz formájú beépítés jött létre. A kompozíció tengelyében építette fel a kétemeletes szenátorok palotáját, a két oldalsó épület – múzeum és tanácssháza – egy emeletes maradt. A hosszú, lépcsős rámpán érkező előtt „szobor-kapun” átlépve tárulkozik fel maga a tér. A tér pontos méreteit azonban itt még nem érzékeljük. Az épületek táguló, trapéz formájú elrendezése ugyanis lefékezi az egyirányú sodrás lendületét, érzetünkben közelebb hozza a végcélt, a szenátorok díszes palotáját. A tér közepét az építész három lépcsővel lemélyítette és erre pajzsszerűen felmagasodó, mintás térburkolatot épített. A közép felé enyhén emelkedő térsík csak fokozza a teret keretező épületek monumentalitását. Szentkirályi Zoltán szerint „a Piazza di Campidoglio túlmutat a reneszánsz problémakörén, elsősorban azzal, hogy Michelangelo itt az érzékek megcsalását is belekomponálta a térhatásba.” A trapézformával ugyanis megváltoztatta a valóságos térviszonyokat. „A tér, mintha önállóan is változásra képes, „cselekvő organizmus” lenne, szinte együtt mozdul a rajta haladóval”.

A térformálás fejlődése

A térformálás módszere a római barokk építészetben tovább fejlődött, tökéletesedett. Jó példát kínál ennek bemutatására a Vatikánban felépült S. Pietro előtti tér kialakítása. Utóbbit végleges formájában Lorenzo Bernini (1598–1680) építette meg. Tervei életében csupán részleteiben valósultak meg, de rajzainak figyelembevételével a kompozíciót később befejezték. Bernini egyetlen, hatalmas tengelyt jelölt ki, melynek végpontjában a S. Pietro homlokzata áll.

Ismert, hogy a Michelangelo tervezte központos épületet korábban Carlo Maderno (1556–1629) tervei szerint nem túl szerencsésen toldották meg: az új homlokzat nagyobb részt eltakarta a templom kupoláját és túlzott léptékű homlokzata megtörte a tér arányait. Maderno hamar rájött arra, hogy terjedős megoldásával elrontotta a Michelangelo-féle templom városépítészeti megjelenését és a kompozíció összhatását. Kapkodva széles belső udvarral kívánt a templom előtti térséget megtoldani. Szerencsére ebből semmi nem lett. A problémát Bernini a városépítészet eszközeivel, városi térsorozat megalkotásával oldotta meg – még hozzá példamutatóan szellemesen és a korra jellemző szemlélettel.

Bernini kitárt karú óriást formázó kompozíciót

tervezett. Az óriás koronája a S. Pietro kupolája, karjai pedig az ellipszis formájú teret keretező oszlopsor, mely ölelő mozdulattal fogadja magához a téren gyülekező megközelítően százezer embert. A Szent Péter térre sugárúton (Via della Concilazione) érkeznek a hívők. Kettős kapuzatszerű épületpáron keresztül szélesedő oldalfalú térre lépnek (Rosticucci), majd ellipszis alakú, hatalmas téren haladnak keresztül (Obliqua). A Maderno-féle főhomlokzat előtt újabb, kisebb méretű, trapéz formájú tér következik. A térsoron áthaladva egy sor optikai csalódás éri a látogatót: a szélesedő térfalak közelebb hozzák a S. Pietro főhomlokzatát, a fekvő ellipszis alakú teret pedig gondolatban körre alakítjuk át és így meglepve tapasztaljuk, hogy gyorsabban áterünk rajta, mint ahogy számítottunk rá. A példa megint csak jól mutatja, hogy a városi tér nem önmagában létező valóság, hatása és működése a tudatunkra való ráhatással erősen módosítható. Úgy is mondhatnánk, hogy a városrendező irányítja – manipulálja – térérzetünket. A S. Pietro által nyújtott térélmény megint csak nem kizárólag a térben, sokkal inkább tudatunkban válik egésszé, magasabb rendű, tökéletes térélménnyé.

A reneszánsz utolsó szakasza, a manierizmus és a barokk kezdeti időszaka

Az Országos Főépítészeti Kollégium ajánlása Sümeg város részére

A Sümeg Városában 2004. szeptember 8–10. között megtartott IX. Országos Főépítészeti Konferencia alkalmat adott arra is, hogy az ott megvitatott kérdéseken túl, a résztvevők a várossal, annak arculatával is jobban megismerkedhessenek. Ez indította az Országos Főépítészeti Kollégiumot arra, hogy a város számára szakmai ajánlásokat tegyen. A szándékok szerint, ezek az ajánlások alkalmasak lehetnek arra, hogy a megtapasztalt ígéretes jövődől további alakítására szolgáljanak.

A kollégium javasolja, hogy:

– a helyi építési szabályzat, illetve szabályzási tervek készítése, illetve módosítása keretében tudatosan erősítsék a Város szerkezetének két fő tengelyét, a kereskedelmi és szakrális tengelyeket;

– a szabályozásban meghatározott, illetve megteremtett lehetőségek konkrét megvalósítására készüljenek olyan fejlesztési tervek, amelyek már közvetlenül és akár ütemezve biztosítják a tényleges megvalósítást;

– a tervezés keretében, javasolt legalább a két utca-tér fűzére olyan közterületrendezési-tervek készítése, amelyek a nyilvános (publikus) területek konkrét kialakítását, és a környezethez igazodó magas színvonalát, igényességét biztosíthatják;

– a meglévő értékek védelme és az új értékek megteremtése, a hely hangulatának, szellemének erősítése érdekében a szabályozási tervekben, illetve Építési Szabályzatban indokolt kijelölni azokat a területeket – jellemzően a városkép szempontjából kiemelt utcákat, tereket, (térfalakat) – ahol az építést megelőzően a tervek alkalmasságát, szakmai színvonalát és igényességét az önkormányzat által működtetett tervtanács minősíti;

– ez a tervtanács – amelynek munkájához az Országos Főépítészeti Kollégium szakmai támogatást nyújthat – nem csak a kiemelt ügyekben, hanem a település jövődőlétét, arculatát alakító bármilyen településrendezési, fejlesztési, illetve konkrét építési ügyben segítséget nyújthat a városnak, a vezetőknek és az építésügyi hatóságnak egyaránt.

Sümeg városának, az ott élő embereknek, harmonikus fejlődést, az értékek megmentésén, megújításán és újabb értékek teremtésén alapuló szép jövődőlétet kíván az Országos Főépítészeti Kollégium.

Budapest, 2004. szeptember 28.

Szilágyi István sk.
Szombathely ny. főépítésze, a Kollégium tagja

Dr. Aczél Péter sk.
Bp. Budavár (I. ker.) főépítésze, a Kollégium elnökhelyettese

hazánkban a török megszállás idejével esik össze. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy a rómaiakhoz hasonló monumentális városi terek a XVII–XVIII. században nálunk nem jöttek létre. A török veszély elhárítására emelt városfalak kisebb területre szorították városaink fejlődését. E kényszer bizonyos haszonnal is járt, hiszen a kisebb területen nyugat-európai értelemben vett, városias együttesek jöhettek létre.

A téralkotás magasabb minősége barokk építészetünkben megint csak a „magánszférában” jött létre. Képzeljük csak magunk elé Fertőd – az egykori Eszterháza – kastélyának ovális alaprajzú, zárt és monumentális belső udvarát. Gróf Eszterházy Károly pápai főúr, később váci majd egri püspök az 1700-as évek végén több helyen is kezdeményezte kis történeti városaink nagyvonalú, barokk szellemű átépítését. Pápa kisvárosias főterén hatalmas, új templomot emelt és mérnökeivel rendezte a város tereit és utcáit. Vácott és Egerben kijelölte az új székesegyházak építési helyét és ennek kapcsán a tágabb térség kitágítását, barokkos megformálását is szorgalmazta. Az elképzelések – Eszterházy püspök megálmodott monumentális városi terei – az elképzelt formában soha nem jöhetnek létre: vagy torzóként maradtak fenn vagy később erősen módosított formában váltak valósággá.

Gyorsan fejlődő városok

A barokkot követő XIX. század a historizmus építészeti kora. Az 1800-as évek első felében a gyorsan fejlődő városokban egész negyedek épültek fel derékszögű utcarendszerrel, szigorú, hálós homlokzatú neoreneszánsz épülethomlokzatokkal. A városi tereket e korban is legtöbbször egy-egy szabályos épülettömb helyének „szabadon hagyásával” alakították ki. A szabálytalan terek létesítését gondosan kerülték. A tereket – a frissen megalkotott városépítészeti előírások megkövetésének megfelelően – azonos magasságú, erős vízszintes főpárkánnyal zárták le: a kialakult összkep zárt volt és egységes hatású. A csatlakozó utcák nem egy esetben szélmalomkerék-szerűen csatlakoztak a terek sarkához: ezzel is a terek zárt hatását hangsúlyozták. A térség közepét szabadon hagyták, itt legfeljebb egy vagy több szobrot helyeztek el.

A XIX. század szigorú, akadémikus historizmusa kevés jellegzetes városi teret hagyott ránk. Ezért is olyan értékes számunkra a szegedi Klauzál tér kiegyensúlyozott hangulatú, példás harmóniája. Talán nem mindenki tudja, hogy hasonló elvek alapján komponálták meg a Dunától északra elhelyezkedő Rév-Komárom főterét (Klapka tér). Az akkori időkben épült iskola-, kór-

ház- és laktanya-együttesek udvarai, gyülekezési terei is gyakran meglepően kiegyensúlyozott, karakteres téralkotást mutatnak. Ezért harcolunk Győrben az egykori Frigyes laktanya épületeinek megtartásáért. A laktanya-együttes épületei ugyanis a város legszebb szigorú, historizáló terét keretezik, mely, ha gondosan helyreállítják, barátságos városi térként működhet a jövőben.

A XIX. század első felének kiegyensúlyozott és egységes városképei azonban magukban hordták az egyformaság és unalom veszélyeit. Camillo Sitte bécsi építész idézett könyvében éles támadást indított a szigorú historizmus városépítészete ellen. Vitairatában többek között a neoreneszánsz építészeti „fáradt eleganciáját” hibáztatta azért, hogy az új városrészek szürkék és sablonosak, úgymond: „nem keltenek izgalmat”. Festőibb városképeket, érdekesebb, izgalmasabb, szenvedélyesebb városépítészeti követelt. Írása a historizmus új korszakának, a historizmus késői, „festői” szakaszának (1880–1920) kezdetét jelezte. Camillo Sitte a középkori történeti városok mintájára „festői” városképek létrehozására buzdította kortársait, a barokk felidézésével pedig monumentális városépítészeti együttesek megformálására bátorította az építészeket. Az utcakereszte-

ződések két oldalán kapuszerű épületepárok emelését javasolta. A körutak mozgalmas képét saroktornyos épületekkel kívánta gazdagítani. Javasolta, hogy a városi tereket hangsúlyos keresztengelyekkel és hatásos utcalezárással tegyék gazdagabbá és „téryszerűbbé”. A meglévő unalmasnak ítélt, hálós városszerkezetet ferdén vezetett sugárutakkal kívánta változatosabbá tenni.

A késő historizmus városépítészeti stílusa egészen az 1920-as évekig továbbélt: az avantgárd szecesszió elfogadta és épületeivel tovább gazdagította a késő historizmus városszerkezetét. A XIX–XX. század fordulója hazai városépítészeti csillagórája volt. Sajnos értékei még ma sem ismertek igazán. A jelentős együtteseket Zádor Anna professzornő biztatására tanulmányok és cikkek formájában próbáltam népszerűsíteni, különösebb eredmény nélkül. A XIX. század jelentős városépítészeti együttesének védelme – úgy tűnik – néhány kivételtől eltekintve még ma is kívül esik a központi műemlékvédelem körén. A helyi védelem esélyei sem biztatóak. A jelentős együttesek értékeit csökkenteti a terek dús növényzete. Az egykor gondosan elültetett fák napjainkra parkká terebélyesedtek: a jellegzetes városi terek nem egy esetben érzékel-

hetetlenné váltak, a tereket megformáló alapgonddal ma már nem követhető nyomon.

A beköszöntő XX. század üresnek, formalistának, egészsében folytathatatlanak ítélte a historizálást, a történeti formák unalmas ismételtetését. A XIX. század városépítészetének eredményeit – így a korszak jellegzetes téralkotásait is – ugyancsak alapjában elhibázottnak találták. A művészek, építészek többsége a megszőkített térstruktúrák és az elcsépelet és megunt módszerek megújítására törekedett.

A városépítészet megújításáért

A legkövetkezetesebbek az építészet és városépítészet gyökeres megújítását követelték. Eszményük a dísztelen hasznosság, az épület rendeltetésének tökéletes kielégítése, az őszinte anyaghasználat volt. Alkotásaikkal emberségesebb és hitelesebb – „humanista” – építészet megteremtésére törekedtek. Úgy érezték, hogy az építész és városépítész feladata több, mint a gyakorlati igények kiszolgálása: az építészet mágiája ennél sokkal többre képes. Rajongva hittek a napfény és tiszta levegő társadalom-

megváltó hatásában. “Napfényt és levegőt a lakásba, békét és boldogságot a szívekbe” – olvashatjuk a bécsi Gürtel egyik szociális lakótelepének épületén. A városépítészek prófétának érezték magukat, derűlátóak voltak és úgy gondolták, hogy az építészet eszközeivel a legsúlyosabb társadalmi ellentétek is feloldhatók és az égető szociális kérdések egy csapásra megoldhatók.

A korai modern építészek – akiket tanáraik legtöbbször még a historizmus szellemében oktattak – tehetséges, tanult, nagy tudású és a problémák iránt érzékeny

alkotók voltak. Legtöbbjük azonban görcsösen ragaszkodott a mindenáron való modernséghez. Igyekeztek minden hagyományos megoldást elkerülni, nehogy társaik formalistának, netán még historizálónak vagy eklektizálónak ítélje épület- és városterveiket.

A modern mozgalom hívei a városépítészet megújítására is újszerű módszereket javasoltak. Le Corbusier „A jövő nagyvárosai” című könyvében könyörtelen kritikát mondott a történeti városokról. Sűrű beépítésük nem engedi közel az emberekhez a napot és elzárja őket a természet-

Pro Regio díjátadás a Parlamentben

Dr. Kolber István regionális fejlesztésért felelős tárca nélküli miniszter Pro Regio díjakat adott át a területfejlesztés kiemelkedő szakembereinek.

Dr. Buday-Sántha Attilának – a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara tanszékvezető egyetemi tanárának. A területfejlesztési felsőoktatás modelljének kidolgozásáért, valamint az agrár-, környezet-, és a regionális politika összehangolás elméleti alapjainak megalkotásában játszott kimagasló szerepéért.

Faragó Péternek – a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társasághat. Irodavezetőjének. Több mint 30 év alatt készített modellértékű országos, megyei és kistérségi tervek elkészítéséért.

Feigli Ferencnek – Barcs város polgármesterének. A területfejlesztés intézményrendszerének létrehozásában, továbbfejlesztésében valamint a kis- és nagytérségek közti érdekérvényesítés megteremtésében játszott tevékeny részvételéért.

Kontra Gyulának – Heves város polgármesterének. Munkáját jellemző térségi szemléletért, és szakmai elkötelezettségéért, amellyel döntően hozzájárult Heves város és a térség országosan is elismert fejlesztéséhez.

Dr. Kovács Katalinnak – Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal csoportvezetőjének. A területfejlesztés dél-dunántúli szereplőivel kialakított minta értékű munkakapcsolatáért, kiemelkedő szakmai és szervező mun-

kájáért, szakterület egyetemi szintű oktatásában végzett munkájáért.

Dr. Krizsán Józsefnek – a Mezőtúri Tessedik Sámuel Főiskola docensének. Térségfejlesztési, táj-rehabilitációs és környezetvédelmi témájú eredményes kutatások és pályázatok elkészítésében végzett kiemelkedő munkájáért, az agrárágazat és a területfejlesztés összehangolt kialakításában nyújtott kiváló teljesítményéért.

Dr. Rechnitzer Jánosnak – az MTA Regionális Kutatások Központja - Nyugat Magyarországi Tudományos Intézet igazgatójának. A terület- és vidékfejlesztés alapkutatásában végzett évtizedes kiemelkedő teljesítményéért, valamint a területfejlesztési szakemberképzésben folyamatosan magas színvonalon végzett munkájáért.

Dr. Tompai Gézának – a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal Területrendezési Főosztályának vezetőjének. A területrendezés szakterületi elismertségének növelése érdekében kifejtett munkájáért, valamint az ország és egyes kiemelt térségek területrendezési terve elkészítésének szakmai irányításáért.

Dr. Virág Rudolfnak – a Regionális Fejlesztésért és Felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszter hivatalának hivatalvezetőjének. A területpolitika és a közigazgatás összehangolásában ill. reformjának előkészítésében kifejtett folyamatosan magas színvonalú tevékenységéért.

től – vélte. A meglévő városok nem korszerűsíthetők, javíthatók – hirdette, ezért le kell bontani a régi települések házait és új elvek szerint új negyedeket kell építeni. Széles erdősávokkal kell elválasztani egymástól a tisztán csak lakás céljára szolgáló „alvóvárosokat”, a hangos üzletközpontokat – cityt –, a raktárak övezetét és az ipartelepeket. Mindezeket a rendeltetéseket vonal mentén – lineárisan – kell elrendezni. Külön kell választani a csodálatos autók robogó tömegét a lassan cammogó gyalogosoktól, utóbbiakat aluljárókban kell elrejteni, hogy a gyors forgalom kért ne okozzon egészségükben.

Az alvóváros pedig legyen egyetlen nagy park: az emberek lakjanak szabadon álló házakban, villákban, melyeket a végtelen természet vesz körül. A lakás legyen praktikus és „mérétre szabott”, működjön úgy, mint a legbonyolultabb, legtökéletesebb gép. Mivel pedig az emberi igények nagyjából egyformák, épüljenek a lakások azonos alaprajzzal, típus szerkezetekből, egyforma elemekből: ez így ésszerű és gazdaságos. Legyen a lakás tökéletes „lakógép”. A városrendezők megfogadták Le Corbusier tanácsait.

A korszerűnek vélt elvek megvalósítása azonban nem bizonyult könnyű feladatnak. Az újszerű gondolatok – párkány nélküli lapos tető, zöld tető, elő-

regyártott ház – megvalósítására a hagyományos épületek építését kiszolgáló építőipar sokáig alkalmatlan volt. A gyakorlati tapasztalatok is hiányoztak: a „modern” épületeken használat közben durva építési hibák jelentkeztek. A zöldben épülő villákat gazdasági okokból egymásra kellett halmozni: az egymás fölé épített „villákból” megszületett a „középmagas- és magasház”, melynek felsőbb szintjeire már nem szívesen költöztek az emberek. Az 1930-as években megépültek az első kísérleti „lakótelepek”, melyeket a háború befejezése után újabbak követtek. Megnőtt a személygépkocsik száma: a „parkok” zöld pázsitját az utolsó négyzetméterig lebetonozták; a gyorsan növekvő autók tömegének így sem lehetett elég helyet biztosítani. A városépítészeti terveken a tervezők a toronyházak közötti „térhiányt” a grafika eszközeivel – sűrűn vonalkázott – „sraffozott” zöldterületek és közlekedési területek – ábrázolásával kívánták ellensúlyozni. Az épületek közötti bizonytalan, léptéktelen, nagy terek azonban szinte mindig rossz arányúak voltak és nem pótolták a történeti terek és utcák zárt otthonosságát.

A modern házak kevés építészeti motívumát az unalomig ismételték. A sok egyforma ház, a hatalmas mennyiség lejárta a stílust. Az emberek egyre

inkább visszakövetelték maguknak a zárt és otthonos tereket, a hagyományos utcákat. A lakótelepeket a technikai problémák mellett a szociális csőd is fenyegette. A sok helyről, eltérő szociális körülmények közül, más-más kultúrkörökből érkező emberek nem kovácsolódtak össze közösségekké. Megnőtt a bűnözés és az öngyilkosok száma. A bántóan rossz épületkivitel, durva épületfizikai hibák még elviselhetlenebbé tették a lakótelepi életet.

Az emberek a pillanatszerű „lakás-öröm” elmúltával lázadni kezdtek körülményeik ellen. „A modern építészeti St. Louisban halt meg, Missouri Államban, 1972. július 15-én délután 3 óra 32 perckor (vagy akörül), amikor a hírhedt Pruitt – Igo tervnek vagy inkább egyes betontömbjeinek dinamittal megadták a kegyelemdőfést. Fekete lakói előzetesen tönkretették, agyonrongálták és bemocskolták, és ámbár dollármilliókat emésztettek fel az életben tartására irányuló kísérletek (az összetört felvonók megjavítása, a betört ablakok kijavítása, festés), végül utolérte sorsa: romba dőlt” – írta Charles Jencks új korszakot indító, híres manifestumában. Az amerikai lakótelep házait egyszerűen felrobbantották, mivel az épületek megsemmisítése bizonyult az egyetlen lehetséges megoldásnak a

technikai és szociális problémák megoldására..

A kor teoretikusai az elvont és egyszerű formák helyett érthetőbb és szórakoztatóbb környezetet, barátságosabb épületeket követeltek. Miért kelletne megtagadni múltunkat – tették fel a kérdést – és ismét divatba jött a történelmi formák idézése, esetenként pontosan, más-kor tudatosan félreértve és eltorzítva azokat. A modern utáni korszak, – a poszt-modern – építészete megszabadította az építészetet gátlásaitól. A népszerű és jókedvű – populáris vagy „pop” – házak mellett azonban gyorsan elterjedt a giccs, az építészet gyakran értéktelen, kommersz áruvá vált.

Gazdasági és társadalmi változások

A poszt-modern korát nálunk éppen „derékba kapták” az 1990-es évek hatalmas gazdasági és társadalmi változásai. A villák – lakóparkok – építése a következő időkben is tovább folytatódott, a tömeges, telepszerű lakásépítés azonban megszűnt. Ezzel egyidőben megjelentek a multinacionális cégek: a globalizáció hatalmas kereskedelmi központokat, raktárbázisokat, logisztikai központokat és újszerű, magas technikájú ipar megvalósulását hozta. A megrendelők szemlélete teljesen új volt: ez a „klasszikus”

iskolázottságú építészeket megdöbbenetett. Kiderült, hogy a házak – alumínium falu konténer, betonból készült épületburkok – nem az örökkévalóságnak épülnek: a csarnokoknak csupán megtérülésükig, tíz, vagy akár csak öt évig kell kitarítaniuk. A megrendelők körében elterjedt és népszerűvé vált az „egyszer használható, aztán eldobható” épületek alkalmazása. A hatalmas „épülettömlők”, „épülettartályok” dísztelen homlokzatai között biztosítottak helyet a törvényben megszabott számú autóparkolónak. A megkívánt parkolók száma egyre nőtt, ez legtöbbször lehetetlenné tette a klasszikus értelemben vett városias térarányok kialakulását.

Nem egy olyan városépítészeti tervet láttam, ahol a lelkes fiatalok a számítógépen filmszerűen pergő látványkép segítségével terek, térsorok láncolatát mutatják be. Ezeknek az új városi tereknek – virtuális tereknek – a megvalósíthatóságában magam nem hiszek. Úgy ítélem meg, hogy az egymástól nagy távolságra elhelyezett épületkonténer, barátságos tér, térsor csak a legritkább esetben alakulhat ki.

Az utcák és terek elvesztéséért az áruházak, plázák belsejében kialakított fedett üzletutcákkal kívánták kárpótolni az embereket. Sajátos hangulatú „mű-városok” alakultak ki az ablaktalan fémhomlokzatok védelmé-

ben: belső utcák és „városi” terek, hűtött-fűtött klímával, plexiből hajlított „égbolttal”, műanyagból készült műfákkal és művirágokkal, műmadarakkal és hangszórókból áradó „természetes hangokkal”, szélzúgással és madárcsicsergéssel. Jobb helyeken még utcatáblát és házszámokat is szereltek a falakra: máshol régies formájú kandaláberek segítik a városias hangulat kialakulását. A belső „homlokzatos” felváltotta a kirakatokban tündöklő színes árucikkek gazdagsága. Az emberek nagyobb része „valóság-nak” fogadta el az apróbb-nagyobb turpisságokkal létrehozott „mű-világot”. A plázákat sokan és sok okból szeretik és csak keveseket zavar álságos mivoltuk.

1998-tól az akkori kormány szociális érveke az átlag állampolgárok számára is megteremtette a lakásépítés kedvező pénzügyi lehetőségeit. A lakásépítés szerencsés esetben jövedelmező befektetéssé is válhatott. A lakótelepekből kiábrándult embereket manapság exkluzív „lakóparkokba” csalják a befektetők. Hogy valóban mi a lakópark és miben különbözik a lakóteleptől, azt nehéz meghatározni. Igaz, a szabadonálló beépítés helyet szívesebben alkalmaznak városiasabb hangulatú „keretes” beépítést. Ezt a lakóházformát már az 1950-es évek archaizáló „szoc-reál” építészete is kedvelte. Szerencsés eset-

ben most is kellemesebb, otthonosabb környezetet biztosítanak, mint a szabadonálló toronyházak. A legtöbb lakópark azonban sűrűn beépített. Hiába hirdetik őket „Mediterrán szigetnek” vagy éppen „Álomháznak” –, nagyon hasonlítanak a megtagadott és népszerűtlen telepszerű vagy házgyári lakótelepekhez.

Ami az építészet stílusát illeti: a fiatal építészek elfordultak a zajosnak és bőbeszédűnek ítélt poszt-moderntől és gyökereiket keresve visszatáltak a korai modern stílusához. A múlt hibáiból azonban sokat tanultak. Ma már érzékenyebbek épített történelmi környezetünk iránt. A házak magas minőségükkel, igényes megformálásukkal igyekeznek méltók lenni a korábbi korok építészeti emlékeihez. Örvedetes az építőanyag-gyártó ipar hatalmas fejlődése. Amit a korai modern csak súlyos hibákkal tudott megvalósítani, azt a mai fiatalok kiváló anyagokkal, jó szerkezetekkel, kifogástalan minőségben tudják megépíteni. Az építészet jövőjét tekintve – megfelelő óvatossággal – akár derülátók is lehetünk.

De hogyan alakul a városok jövője? A városrendező és a főépítész helyzete megítélésem szerint ma sem iga-

zán könnyű. A régi lakónegyedek sok figyelmet igénylő „helyreállítása” – rekonstrukciója – helyett ma kényelmesebb megoldásnak látszik a város belterületeinek szabad zöldterületekkel való megnövelése és ezek laza, családiházak beépítése. A folyamat nem volt ismeretlen száz éve sem. Sopron város tisztii főmérnöke, Wälder József városrendezési tervének műleírásában figyelmeztette a soproniakat a „széttelépülés” veszélyeire. A tájban szétszóródó település városi szolgáltatásainak biztosítása még a leggazdagabb önkormányzatok számára is nehéz pénzügyi feladatot jelent és szinte minden esetben veszteséges. A városok ennek ellenére bőkezűen osztogatják a telkeket a szabadonálló családi házak építéséhez.

Hogy kialakulnak-e a jövőben igazi városi terek, izgalmas téregyüttesek? Talán mi főépítészek tehetünk egyet-mást azért, hogy igen. Lehetőségeink azonban határosak. Ha más mód nincs, legalább a meglévőkre vigyázzunk jobban. Szegeden megtették ezt. Európa júliusban a szegedi városépítészeket ünnepele.

Dr. Winkler Gábor
az MTA doktora
Pápa város főépítésze

Az anyagokat szerkesztette:
Zábránszkyé Pap Klára és Sámson Anita